सन्धिः
Combination

When two words come together, the last letter of the first word and the first letter of the second word are combined together using certain rules. The combination of these letters is known as 'sandhi'.

There are three kinds of sandhis:

(1) **स्वर-सन्धिः** When two vowels are combined together it is known as 'svara-sandhi'.

(2) **व्यञ्जन-सन्धिः** When two consonants are combined together it is known as 'vyañjana-sandhi'.

(3) **विसर्ग-सन्धिः** When visarga (:) is joined with any vowel or a consonant it is known as 'visarga-sandhi'.
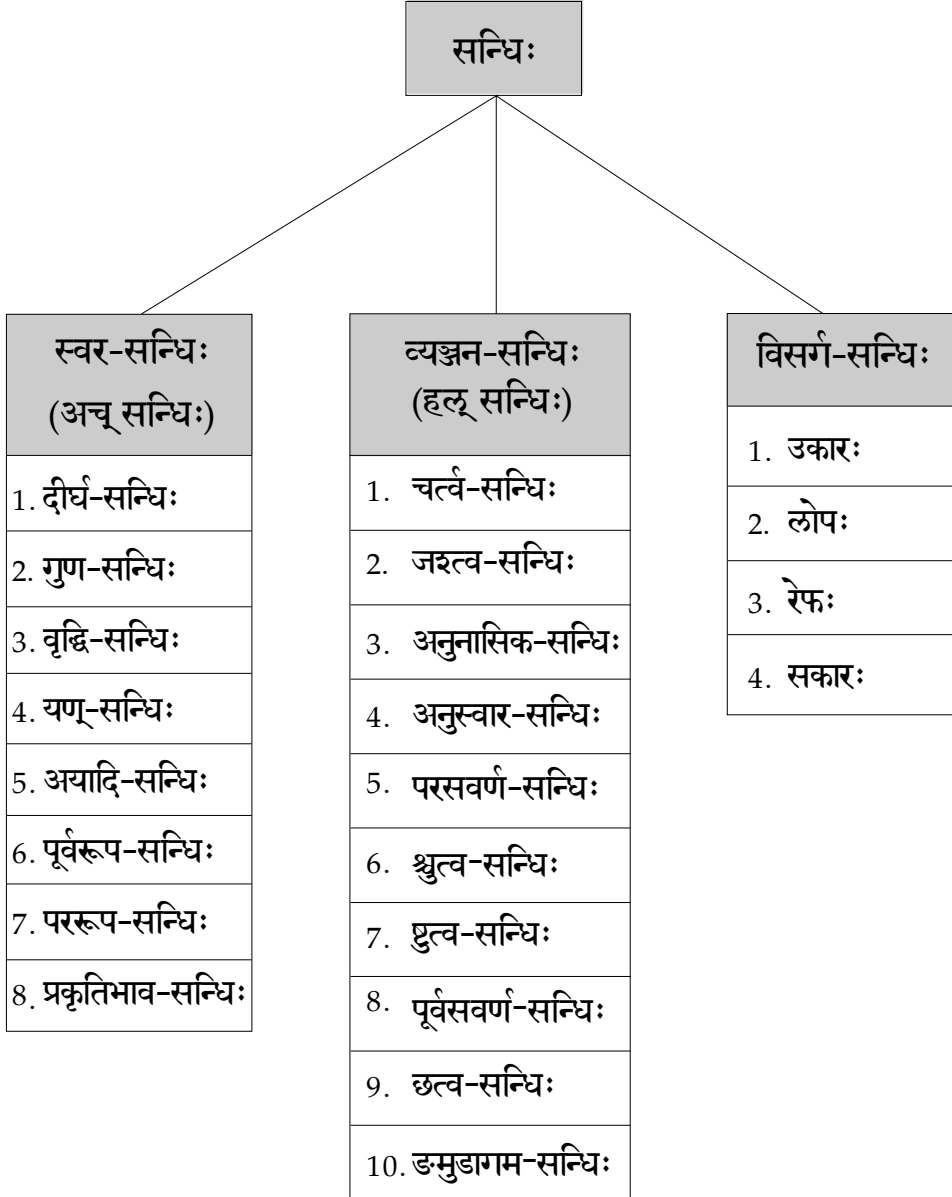
◈

The following table gives a complete classification of all the letters of the Sanskrit alphabet. This table will be useful while learning sandhis especially vyañjana-sandhi.

| स्वराः *Vowels*	व्यञ्जनानि *Consonants*							
	कठोरव्यञ्जनानि *Hard Consonants*			मृदुव्यञ्जनानि *Soft Consonants*				
	ऊष्माणः Sibilants	अल्पप्राणाः Unaspirate	महाप्राणाः Aspirate	अल्पप्राणाः Unaspirate	महाप्राणाः Aspirate	अनुनासिकाः Nasals	अन्तःस्थाः Semivowels	महाप्राणाः Aspirate
अ आ		क्	ख्	ग्	घ्	ङ्		ह्
इ ई	श्	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्	य्	
ऋ ॠ	ष्	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्	र्	
ऌ	स्	त्	थ्	द्	ध्	न्	ल्	
उ ऊ		प्	फ्	ब्	भ्	म्	व्	

ए and ऐ are both guttural and palatal; ओ and औ are guttural and labial; and व is both dental and labial.

The following table gives the three types of sandhis and their subdivisions.

सन्धिः

स्वर-सन्धिः (अच् सन्धिः)	व्यञ्जन-सन्धिः (हल् सन्धिः)	विसर्ग-सन्धिः
1. दीर्घ-सन्धिः	1. चत्वे-सन्धिः	1. उकारः
2. गुण-सन्धिः	2. जश्त्व-सन्धिः	2. लोपः
3. वृद्धि-सन्धिः	3. अनुनासिक-सन्धिः	3. रेफः
4. यण्-सन्धिः	4. अनुस्वार-सन्धिः	4. सकारः
5. अयादि-सन्धिः	5. परसवर्ण-सन्धिः	
6. पूर्वरूप-सन्धिः	6. श्चुत्व-सन्धिः	
7. पररूप-सन्धिः	7. ष्टुत्व-सन्धिः	
8. प्रकृतिभाव-सन्धिः	8. पूर्वसवर्ण-सन्धिः	
	9. छत्व-सन्धिः	
	10. ङ्मुडागम-सन्धिः	

12.1 स्वर-सन्धिः

When two vowels are combined together it is known as स्वरसन्धिः. It can be divided into 8 types.
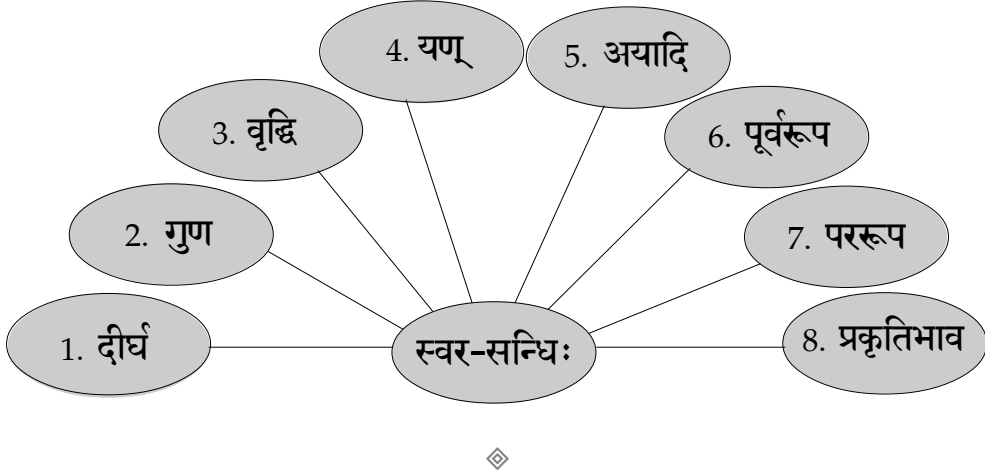
12.1.1 दीर्घ-सन्धिः

अकः सवर्णे दीर्घः – *Pāṇini Sūtra (6.1.101)*

If अ, इ, उ, and ऋ short or long, are followed by the same vowel – short or long – they are combined to make the long vowel आ, ई, ऊ and ऋ.

(A)

अ + अ = आ	आ + अ = आ
अ + आ = आ	आ + आ = आ

Example: मुर + अरिः = मुरारिः

The first word मुर ends with the short vowel अ; अरिः begins with the short vowel अ. When these two short vowels combine they form the long आ.

Here are a few more examples:

देश	+	अटनम्	=	देशाटनम्
राम	+	अवतारः	=	रामावतारः
देव	+	आलयः	=	देवालयः
फल	+	आहारः	=	फलाहारः
विद्या	+	अभ्यासः	=	विद्याभ्यासः
विद्या	+	आलयः	=	विद्यालयः
पुस्तक	+	आलयः	=	पुस्तकालयः

(B)

इ	+	इ	=	ई	इ	+	ई	=	ई
ई	+	इ	=	ई	ई	+	ई	=	ई

कवि	+	ईश्वरः	=	कवीश्वरः
मही	+	ईशः	=	महीशः
यति	+	इन्द्रः	=	यतीन्द्रः
रवि	+	इन्द्रः	=	रवीन्द्रः
गिरि	+	ईश्वरः	=	गिरीश्वरः
लक्ष्मी	+	ईशः	=	लक्ष्मीशः
मही	+	इन्द्रः	=	महीन्द्रः

(C)

उ	+	उ	=	ऊ	उ	+	ऊ	=	ऊ
ऊ	+	उ	=	ऊ	ऊ	+	ऊ	=	ऊ

भानु	+	उदयः	=	भानूदयः
सिन्धु	+	ऊर्मिः	=	सिन्धूर्मिः
तनु	+	ऊर्ध्वम्	=	तनूर्ध्वम्
वधू	+	उत्सवः	=	वधूत्सवः
रघु	+	उत्तमः	=	रघूत्तमः

कटु	+	उक्तिः	=	कटूक्तिः

(D)

ऋ + ऋ = ॠ	ऋ + ॠ = ॠ
ॠ + ऋ = ॠ	ॠ + ॠ = ॠ

पितृ	+	ऋणम्	=	पितॄणम्
मातृ	+	ऋद्धिः	=	मातॄद्धिः
मातृ	+	ऋणम्	=	मातॄणम्
मातृ	+	ऋत्विजः	=	मातॄत्विजः

◈

12.1.2 गुण-सन्धिः

अदेङ्गुणः – *Pāṇini Sūtra (1.1.2)*

If the vowels इ, उ, ऋ and ऌ short or long, follow अ or आ, then they are substituted with ए , ओ, अर् and अल् respectively.

(A)

अ + इ = ए	अ + ई = ए
आ + इ = ए	आ + ई = ए

Example: उप + इन्द्रः = उपेन्द्रः

The vowel इ in the second word इन्द्रः follows अ in the first word उप. A single vowel ए is substituted in the place of both अ and इ. Thus, we have उप + इन्द्रः = उपेन्द्रः

Here are some more examples:

ईश्वर	+	इच्छा	=	ईश्वरेच्छा
लता	+	इव	=	लतेव
पूर्ण	+	इन्दुः	=	पूर्णेन्दुः

गण	+	ईशः	=	गणेशः
राम	+	ईश्वरः	=	रामेश्वरः
उमा	+	ईशः	=	उमेशः
महा	+	इच्छा	=	महेच्छा

(B)

अ	+	उ	=	ओ	अ	+	ऊ	=	ओ
आ	+	उ	=	ओ	आ	+	ऊ	=	ओ

पर	+	उपकारः	=	परोपकारः
सूर्य	+	उदयः	=	सूर्योदयः
देश	+	उन्नतिः	=	देशोन्नतिः
गङ्गा	+	उदकम्	=	गङ्गोदकम्
हित	+	उपदेशः	=	हितोपदेशः
महा	+	ऊर्मिः	=	महोर्मिः
चन्द्र	+	उदयः	=	चन्द्रोदयः
गृह	+	ऊर्ध्वम्	=	गृहोर्ध्वम्

(C)

अ	+	ऋ	=	अर्	अ	+	ॠ	=	अर्
आ	+	ऋ	=	अर्	आ	+	ॠ	=	अर्

देव	+	ऋषिः	=	देवर्षिः
ब्रह्म	+	ऋषिः	=	ब्रह्मर्षिः
राजा	+	ऋषिः	=	राजर्षिः
महा	+	ऋषिः	=	महर्षिः
सप्त	+	ऋषिः	=	सप्तर्षिः
वसन्त	+	ऋतुः	=	वसन्तर्तुः

12.1.3 वृद्धि-सन्धिः

वृद्धिरादैच् – *Pāṇini Sūtra (1. 1. 1)*

If अ or आ is followed by ए or ऐ , they are combined to become ऐ.

If अ or आ is followed by ओ or औ, they are combined to become औ.

(A)

अ + ए = ऐ	अ + ऐ = ऐ
आ + ए = ऐ	आ + ऐ = ए

Example: मम + एव = ममैव

In मम + एव note that the vowel ए follows अ in मम. The vowel ऐ is substituted in the place of अ and ए . Thus, we have मम + एव = ममैव.

Some more examples are given below:

एक	+	एकम्	=	एकैकम्
सदा	+	एव	=	सदैव
विश्व	+	एकता	=	विश्वैकता
मत	+	ऐक्यम्	=	मतैक्यम्
देव	+	ऐश्वर्यम्	=	देवैश्वर्यम्
धन	+	ऐश्वर्यम्	=	धनैश्वर्यम्
महा	+	ऐश्वर्यम्	=	महैश्वर्यम्

(B)

अ + ओ = औ	अ + औ = औ
आ + ओ = औ	आ + औ = औ

दिव	+	ओकसः	=	दिवौकसः
जल	+	ओघः	=	जलौघः

परम	+	औचित्यम्	=	परमौचित्यम्
महा	+	औषधिः	=	महौषधिः
महा	+	औत्सुक्यम्	=	महौत्सुक्यम्

◈

12.1.4 यण्-सन्धिः

इको यणचि – *Pāṇini Sūtra (3. 1. 77)*

इ, उ, ऋ and ऌ, short or long, when followed by any dissimilar vowel becomes य्, व्, र् and ल् respectively.

(A) इ or ई + any dissimilar vowel (other than इ or ई) = य्

प्रति	+	अक्षम्	=	प्रत्यक्षम्
यदि	+	अपि	=	यद्यपि
प्रति	+	एकम्	=	प्रत्येकम्
इति	+	आदि	=	इत्यादि
अति	+	उत्तमः	=	अत्युत्तमः
सुधी	+	उपास्यः	=	सुध्युपास्यः
पार्वती	+	अधुना	=	पार्वत्यधुना

(B) उ or ऊ + any dissimilar vowel (other than उ or ऊ) = व्

गुरु	+	आदेशः	=	गुर्वादेशः
अनु	+	एषणम्	=	अन्वेषणम्
अनु	+	अयः	=	अन्वयः
हेतु	+	अर्थम्	=	हेत्वर्थम्
साधु	+	इदम्	=	साध्विदम्
साधु	+	ओदनम्	=	साध्वोदनम्

(C) ऋ or ॠ + any dissimilar vowel (other than ऋ or ॠ) = र्

पितृ	+	आज्ञा	=	पित्राज्ञा
पितृ	+	अंशः	=	पित्रंशः
पितृ	+	औदार्यम्	=	पित्रौदार्यम्
मातृ	+	आज्ञा	=	मात्राज्ञा
मातृ	+	इच्छा	=	मात्रिच्छा
मातृ	+	उद्यानम्	=	मात्रुद्यानम्

◈

12.1.5 अयादि-सन्धिः

एचोऽयवायावः – *Pāṇini Sūtra (6. 1. 78)*

If ए , ऐ , ओ, and औ are followed by any dissimilar vowel, they become अय्
आय् , अव् and आव् respectively.

(A)
> ए + any dissimilar vowel = अय्
> ऐ + any dissimilar vowel = आय्

Example: ने   +   अनम्   =   नयनम्
The ए in ने is changed to अय् and hence ने + अनम् = नयनम्

Here are a few more examples:

मार्गे	+	आगताः	=	मार्गयागताः
श्रिये	+	उद्यतः	=	श्रियायुद्यतः
नै	+	अकः	=	नायकः
हरे	+	ए	=	हरये

(B)

> ओ + any dissimilar vowel = अव्
> औ + any dissimilar vowel = आव्

पौ	+	अकः	=	पावकः
भो	+	अनम्	=	भवनम्
विष्णो	+	ए	=	विष्णवे
नौ	+	इकः	=	नाविकः
विभो	+	इह	=	विभविह

◈

12.1.6 पूर्वरूप-सन्धिः

एङः पदान्तादति – *Pāṇini Sūtra (6. 1. 109)*

If ए or ओ at the end of a word is followed by अ, the अ disappears and the sign 'ऽ' (avagraha) is placed instead. This sandhi being an exception to अयादि–सन्धि (refer 12.1.5), the ए or ओ is not changed into अय् or अव् .

Example: हरे + अत्र = हरेऽत्र

In हरे + अत्र, अ follows the vowel ए and hence अ is changed to avagraha. The avagraha indicates that the अ is silent.

A few more examples:

लते	+	अव	=	लतेऽव
अन्ते	+	अपि	=	अन्तेऽपि
गोपालो	+	अहम्	=	गोपालोऽहम्
सो	+	अयम्	=	सोऽयम्

◈

12.1.7 पररूप-सन्धिः

एङि पररूपम् – *Pāṇini Sūtra (6. 1. 94)*

If अ is followed by ए or ओ, they combine to form the latter, that is ए or ओ.

Example: प   +   एजते   =   प्रेजते

In प्र + एजते the vowel ए is substituted in the place of अ and ए and it becomes प्रेजते.

उप   +   ओषति   =   उपोषति

शुद्ध   +   ओदनः   =   शुद्धोदनः

◈

12.1.8 प्रकृतिभाव–सन्धिः

ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् – *Pāṇini Sūtra (1. 1. 11)*

When any vowel follows a dual noun ending with ई, ऊ or ए, there is no sandhi of the words, that is, they retain their original form. Therefore this sandhi is called 'prakṛtibhāva-sandhi'.

Example: हरी   +   आगतौ   =   हरी आगतौ

The word हरी is the prathamā-vibhakti-dvivacana of the word हरि. So there is no sandhi and the form remains as हरी आगतौ.

Here are a few more examples:

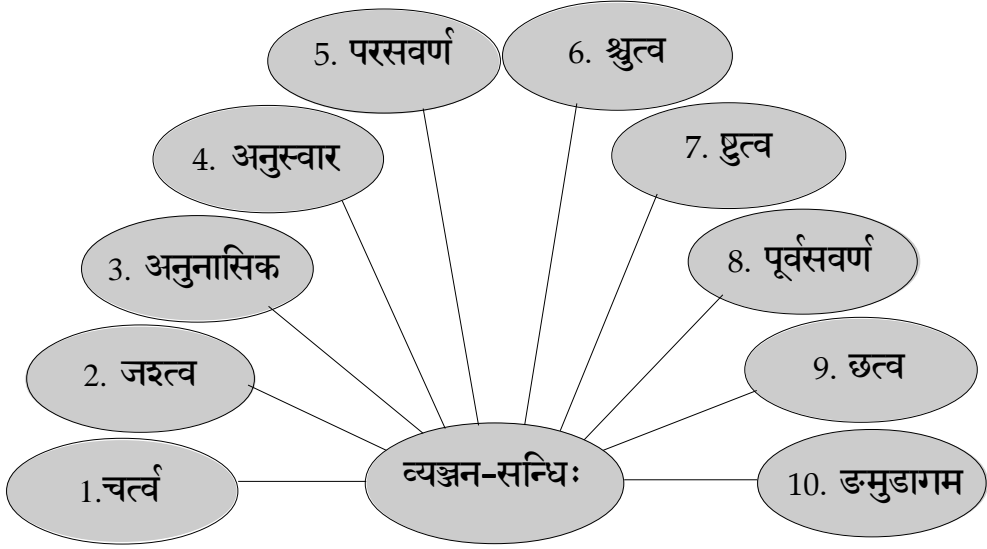धेनू   +   आगच्छतः   =   धेनू आगच्छतः

लते   +   असिञ्चताम्   =   लते असिञ्चताम्

अमू   +   अश्वौ   =   अमू अश्वौ

◈

12.2 व्यञ्जन-सन्धिः

When two consonants are joined together it is known as vyañjana-sandhi. This is of ten types.

5. परसवर्ण

6. श्रुत्व

4. अनुस्वार

7. ष्टुत्व

3. अनुनासिक

8. पूर्वसवर्ण

2. जश्त्व

9. छत्व

1.चर्त्व

व्यञ्जन-सन्धिः

10. ङ्मुडागम

❖

12.2.1 चर्त्व-सन्धिः

खरि च – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 55)*

The consonants except nasals and semi-vowels when followed by hard consonants substitute the first letter of their group of consonants (क् च् ट् त् प्).

Example: विपद् + कालः = विपत्कालः

The द् of विपद् is followed by क which is a hard consonant. So द is substituted by त्, which is the first letter of its group.

Here are a few more examples:

विराड्	+	पुरुषः	=	विराट्पुरुषः
सद्	+	कारः	=	सत्कारः
सुहृद्	+	क्रीडति	=	सुहृत्क्रीडति
दिग्	+	पालः	=	दिक्पालः
क्षुध्	+	पिपासा	=	क्षुत्पिपासा

◈

12.2.2. जश्त्व–सन्धिः

झलां जशोऽन्ते – *Pāṇini Sūtra (8.2.39)*

The consonants, except nasals, at the end of a word when followed by a vowel or a soft consonant, take the third letter of their group.

Example: वाक् + दानम् = वाग्दानम्

The consonant क् is followed by the soft consonant द्. The क् is therefore changed into the third letter of its group ग्.

Here are a few more examples:

दिक्	+	गजः	=	दिग्गजः
अच्	+	अन्तः	=	अजन्तः
जगत्	+	ईशः	=	जगदीशः
प्राक्	+	एव	=	प्रागेव
परिव्राड्	+	वदति	=	परिव्राड्वदति
अप्	+	घटः	=	अब्घटः
दिक्	+	अम्बरः	=	दिगम्बरः

◈

12.2.3 अनुनासिक-सन्धिः

यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 45)*

When a word ends in a consonant other than ह् and is followed by a nasal, the final consonant of the first word is optionally substituted by the nasal of its group.

Example: एतद्   +   मुरारिः   =   एतन्मुरारिः/ एतद्मुरारिः

The word एतद् ends with the consonant द् and is followed by the nasal म् . So the consonant द् takes up the nasal of its class, which is न्, and thus we get एतन्मुरारिः.

A few more examples:

   षट्   +   मासाः   =   षण्मासाः / षट्मासाः

   जगत् +   नाथः   =   जगन्नाथः/ जगत्नाथः

   प्राक् +   मुखम् =   प्राङ्मुखम् / प्राक्मुखम्

   सद्   +   मतिः   =   सन्मतिः / सद्मतिः

But when the end consonant of a word is followed by the suffixes मय and मात्र, the change into nasal is compulsory.

Examples:

   चित् +   मयम्   =   चिन्मयम्

   तत्   +   मात्रम् =   तन्मात्रम्

◈

12.2.4. अनुस्वार-सन्धिः

(A) मोऽनुस्वारः – *Pāṇini Sūtra (8. 3. 23)*

If म् is followed by any consonant then म् is replaced by anusvāra.

Examples :

हरिम्	+	वन्दे	=	हरिं वन्दे
कार्यम्	+	कुरु	=	कार्यं कुरु
धर्मम्	+	चर	=	धर्मं चर
सत्यम्	+	वद	=	सत्यं वद
सत्त्वरम्	+	याति	=	सत्त्वरं याति
रामम्	+	भजामि	=	रामं भजामि

(B) **नश्चापदान्तस्य झलि** – *Pāṇini Sūtra (8. 3. 24)*

म् and न् occurring within the middle of the word, when followed by a consonant except a nasal or a semi vowel or ह्, is changed into anusvāra.

Example: यशान्   +   सि   =   यशांसि

In यशान् + सि, न् is changed into anusvāra as it followed by the sibilant स् .

A few more examples:

पयान्	+	सि	=	पयांसि
नम्	+	स्यति	=	नंस्यति
सम्	+	सारः	=	संसारः

◈

12.2.5 परसवर्ण-सन्धिः

(A) **अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः** – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 58)*

The म् or न् occurring within a word is changed into anusvāra, and when followed by any consonant except श् , ष् , स् , or ह् , is changed into a nasal of the following consonant.

Example: अं   +   कितः   =   अङ्कितः

In this example अं is followed by the consonant क . So anusvāra is changed into the nasal of its group which is ङ् Thus अं + कितः = अङ्कितः

Here are a few more examples:

मं	+	दिरम्	=	मन्दिरम्
कुं	+	ठितः	=	कुण्ठितः
शां	+	तः	=	शान्तः
गुं	+	फितः	=	गुम्फितः

(B) वा पदान्तस्य – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 59)*

But the nasal at the end of a word is optionally changed into anusvāra in accordance with the above rule.

Examples:

त्वं	+	करोषि	=	त्वङ्करोषि / त्वं करोषि
तृणं	+	चरति	=	तृणञ्चरति / तृणं चरति
ग्रामं	+	गच्छति	=	ग्रामङ्गच्छति / ग्रामं गच्छति

(C) तोर्लि – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 60)*

If a consonant of the त group is followed by ल् , the consonant of the त group changes into ल् .

Examples:

तत्	+	लीनः	=	तल्लीनः
उद्	+	लेखः	=	उल्लेखः
जगत्	+	लक्ष्मीः	=	जगल्लक्ष्मीः
विलसत्	+	लङ्का	=	विलसल्लङ्का

◈

12.2.6 श्रुत्व-सन्धिः

स्तोः श्रुना श्रुः – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 40)*

(A) If स् is followed by श् or the consonants of च group, the स् is changed into श्.

Examples:

रामस्	+	शेते	=	रामश्शेत
मनस्	+	चञ्चलम्	=	मनश्चञ्चलम्
रामस्	+	चिनोति	=	रामश्चिनोति
शिशुस्	+	शेते	=	शिशुश्शेते

(B) If the consonant of the त group is followed by श् or the consonant of the च group, the consonant of the त group is changed into its corresponding च group consonant.

Examples:

सत्	+	चित्	=	सच्चित्
महत्	+	चक्रम्	=	महच्चक्रम्
बृहत्	+	छत्रम्	=	बृहच्छत्रम्

◈

12.2.7 ष्टुत्व-सन्धिः

ष्टुना ष्टुः – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 41)*

(A) If स् is followed by ष् or the consonant of the ट group, the स् is changed into ष्.

Examples:

रामस्	+	षष्ठः	=	रामष्षष्ठः
धनुस्	+	टङ्कारः	=	धनुष्टङ्कारः
बालस्	+	षष्ठः	=	बालष्षष्ठः

(B) If the consonants of the त group is followed by the consonants of the ट group, the consonant of the त group is changed into its corresponding consonant of the ट group.

Examples:

महद्	+	डिण्डिमः	=	महड्डिण्डिमः
तत्	+	टीका	=	तट्टीका
बृहत्	+	टीका	=	बृहट्टीका
चक्रिन्	+	ढौकसे	=	चक्रिण्ढौकसे
बृहत्	+	टङ्कशाला	=	बृहट्टङ्कशाला
उत्	+	टङ्कनम्	=	उट्टङ्कनम्
उत्	+	ज्वलः	=	उज्ज्वलः
महान्	+	जयः	=	महाञ्जयः
अन्यत्	+	च	=	अन्यच्च

◈

12.2.8 पूर्वसवर्ण-सन्धिः

झयो होऽन्यतरस्याम् – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 62)*

If ह् comes after any of the first four letters of a group, the ह् is optionally changed to the fourth letter of that group. The end consonant of the first word changes into the third letter of its group.

Example: वाक्   +   हरिः   =   वाग्हरिः/वाग्घरिः

वाक् ends with the consonant क् which is changed into ग् which is the third letter of its group. ह् is optionally changed into घ्.

A few more examples:

| पतत् | + | हिमम् | = | पतद्हिमम् /पतद्धिमम् |
| तत् | + | हितः | = | तद्हितः/तद्धितः |

अप्	+	हरणम्	=	अब्ह्रणम्/अब्भरणम्
दिक्	+	हस्ती	=	दिग्हस्ती/दिग्घस्ती
सम्राट्	+	हितकरः	=	सम्राड्हितकरः/म्राड्ढितकरः

◈

12.2.9 छत्व–सन्धिः

शश्छोऽटि – *Pāṇini Sūtra (8. 4. 63)*

If श् is followed by a vowel, semi-vowel or ह and is preceded by a word ending in any of the first four letters of a group, श् is changed into छ् optionally. The त् of the first word changes into च्.

Examples:

तत्	+	शिवः	=	तच्शिवः / तच्छिवः
तत्	+	शीलः	=	तच्शीलः / तच्छीलः
जगत्	+	शरणम्	=	जगच्शरणम् / जगच्छरणम्
उत्	+	शिष्टः	=	उच्शिष्टः / उच्छिष्टः
सत्	+	शास्त्रम्	=	सच्शास्त्रम् / सच्छास्त्रम्

◈

12.2.10 ङ्मुडागम-सन्धिः

ङ्मो ह्रस्वादचि ङ्मुण्नित्यम् – *Pāṇini Sūtra (8. 3. 32)*

If a word ends in ङ् , ण् or न् , is preceded by a short vowel and is followed by any vowel, then ङ् , ण् or न् is doubled.
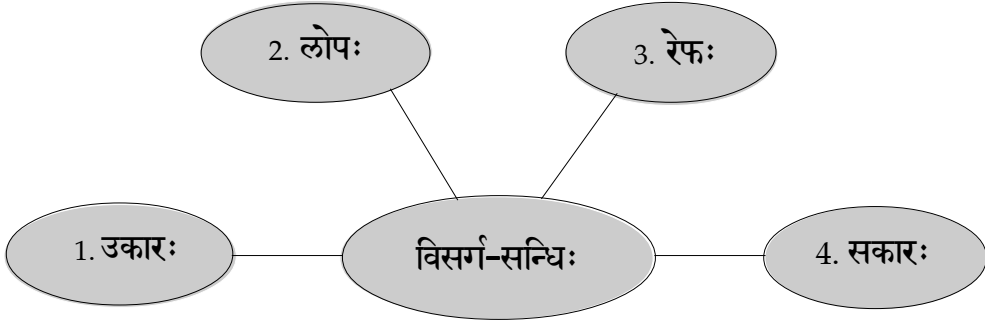
Examples:

प्रत्यङ्	+	आत्मा	=	प्रत्यङ्ङात्मा
धावन्	+	अश्वः	=	धावन्नश्वः
हसन्	+	अत्ति	=	हसन्नत्ति

सुगण्	+	ईशः	=	सुगण्णीशः
गच्छन्	+	अस्ति	=	गच्छन्नस्ति
स्मरन्	+	उवाच	=	स्मरन्नुवाच

◈

12.3 विसर्ग-सन्धिः

When visarga (:) is combined with any vowel or consonant it is known as 'visarga sandhi'. There are 4 types in this sandhi.

```
        ⬭ 2. लोपः              ⬭ 3. रेफः

  ⬭ 1. उकारः     ⬭ विसर्ग-सन्धिः     ⬭ 4. सकारः
```

12.3.1 उकारः

If a visarga (ः) is preceded by अ and is followed by a soft consonant or अ then the visarga is changed into उ (अ + उ = ओ) (अ = ऽ).

The soft consonants do not change. The अ is treated as silent and is represented by avagraha (ऽ) (अ = ऽ)

Example: शिवः   +   अर्च्यः   =   शिवोऽर्च्यः

In the word शिवः the visarga is preceded by the vowel अ and is followed by अ in अर्च्यः. Thus the visarga in शिवः changes to उ. Again अ and उ combine to become ओ and thus we get शिवोऽर्च्यः.

A few more examples:

रामः	+	अपि	=	रामोऽपि
कः	+	अयम्	=	कोऽयम्

| अधः | + | गति | = | अधो गति |
| मनः | + | बलम् | = | मनो बलम् |

◈

12.3.2 लोपः

(A) If visarga is preceded by आ and is followed by any vowel or a soft consonant, the visarga is dropped.

Examples:

अश्वाः	+	अमी	=	अश्वा अमी
पुत्राः	+	जाताः	=	पुत्रा जाताः
अश्वाः	+	धावन्ति	=	अश्वा धावन्ति
जनाः	+	गच्छन्ति	=	जना गच्छन्ति
ताराः	+	उदिताः	=	तारा उदिताः
हताः	+	गजाः	=	हता गजाः

(B) If a visarga is preceded by अ and is followed by any vowel other than the short अ, the visarga is dropped.

Examples:

कुतः	+	आगताः	=	कुत आगताः
नरः	+	इव	=	नर इव
चन्द्रः	+	उदेति	=	चन्द्र उदेति
देवः	+	ऋषिः	=	देव ऋषिः
कृष्णः	+	एति	=	कृष्ण एति
कः	+	एषः	=	क एषः

(C) If any consonant or vowel except short अ follows सः or एषः, the visarga is dropped.

Examples:

सः	+	आगच्छति	=	स आगच्छति
सः	+	शम्भुः	=	स शम्भुः
एषः	+	विष्णुः	=	एष विष्णुः

(D) The words भोः, भगोः and अघोः lose their visarga if any vowel or soft consonant follows it.

Examples:

भोः	+	अच्युत	=	भो अच्युत
अघोः	+	याहि	=	अघो याहि
भगोः	+	नमस्ते	=	भगो नमस्ते

◈

12.3.3 रेफः

(A) If visarga is preceded by any vowel except अ or आ and is followed by any vowel or a soft consonant then, visarga is changed into र् .

Examples:

हरिः	+	अयम्	=	हरिरयम्
गतिः	+	इयम्	=	गतिरियम्
रविः	+	उदेति	=	रविरुदेति
मुनिः	+	भजति	=	मुनिर्भजति
कवेः	+	बुद्धिः	=	कवेर्बुद्धिः
गुरोः	+	गृहम्	=	गुरोर्गृहम्

(B) Having changed visarga into र् (ः = र्), if the first letter of the following word is again र्, the र् of the first word disappears and the short vowels आ, ई or उ before र् of the first word is then changed to आ, ई or ऊ respectively.

हरिर् (हरिः)	+	रम्यः	=	हरी रम्यः

The visarga in हरिः is changed into र् and then when it combines with र् of the following word रम्यः, the र् in the हरिर् (हरिः) is dropped and the vowel is lengthened. Thus हरिर् (हरिः) becomes हरी.

A few more Examples:

निर्	+	रसः	=	नीरसः
शम्भुर्	+	राजते	=	शम्भू राजते
भ्रातुर्	+	रोदनम्	=	भ्रातू रोदनम्
पितर्	+	रक्ष	=	पिता रक्ष

◈

12.3.4. सकारः

(A) When visarga is followed by त् or थ् then the visarga is changed into स्.

Examples:

मनः	+	तापः	=	मनस्तापः
रामः	+	तिष्ठति	=	रामस्तिष्ठति
विष्णुः	+	त्राता	=	विष्णुस्त्राता

If visarga is followed by च् or छ् then the visarga becomes श्.

Examples:

गौः	+	चरति	=	गौश्चरति
कः	+	चित्	=	कश्चित्
मृगः	+	चरति	=	मृगश्चरति

If visarga is followed by ट् or ठ् then the visarga is changed to ष्.

Examples:

रामः	+	टीकते	=	रामष्टीकते

| धनुः | + | टङ्कारः | = | धनुष्टङ्कारः |

(B) If श्, ष् or स् follows a visarga then the visarga is changed into श्, ष् or स् optionally.

Examples:

हरिः	+	शेते	=	हरिश्शेते/हरिः शेते
सुप्तः	+	शिशुः	=	सुप्तश्शिशुः/सुप्तः शिशुः
कविः	+	श्रुणोति	=	कविश्श्रुणोति/कविः श्रुणोति
मत्तः	+	षट्पदः	=	मत्तष्षट्पदः/मत्तः षट्पदः
पदार्थाः	+	सप्त	=	पदार्थास्सप्त/पदार्थाः सप्त
कुमारः	+	सीदति	=	कुमारस्सीदति/कुमारः सीदति

ॐ